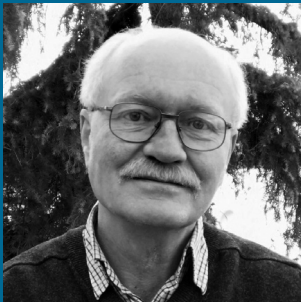

ANDERS LUNDKVIST

Politisk økonom, ekstern lektor ved Aalborg Universitet og forfatter til en stribe bøger om kapitalisme og nyliberalisme.

Jeg har været politisk økonom det meste af mit 64-årige liv, først som ortodoks marxist, senere mere bredt. I begyndelsen af 80'erne var jeg engageret i den rød-grønne linie indenfor SF. Derefter har jeg koncentreret mig om at udarbejde en politisk-økonomisk kritik af kapitalens magtovertagelse globalt, i EU og i Danmark: Magtovertagelsen kaldes også „nyliberalisme“. Desværre er den økologiske dimension derved rykket i baggrunden, hvilket jeg har dårlig samvittighed over.

KAPITALISME OG BÆREDYGTIGHED ER SOM ILD OG VAND

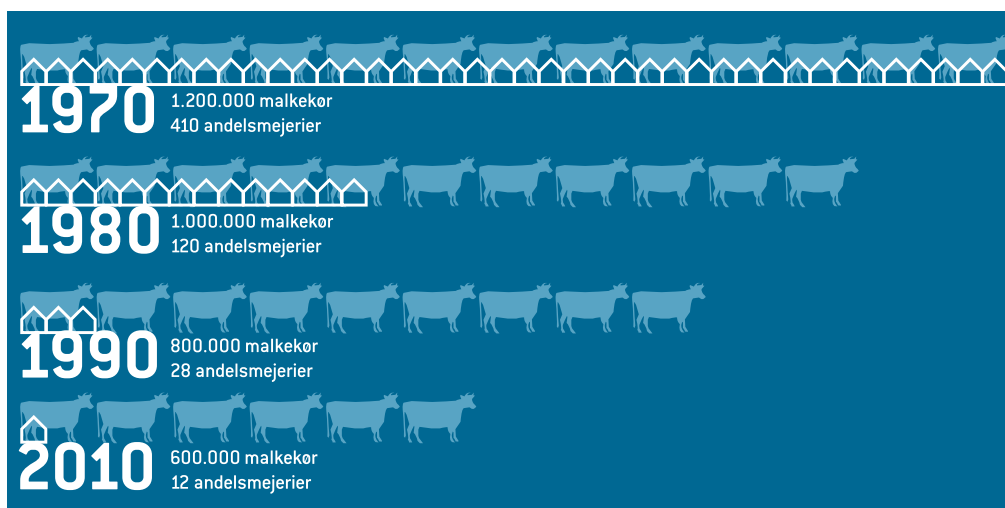
AF ANDERS LUNDKVIST Kapitalismen har sejret – i Danmark og globalt. Alle de stopklodser, som tidligere satte grænser for dens ekspansion, er i dag stort set afskaffet til fordel for en nærmest grænseløs kapitalisme. Fremad eller dø er dens princip, hvorfor en stationær eller bæredygtig kapitalisme er en selvmodsigelse. Det sætter alle dem, der kæmper for en bæredygtig udvikling i et sandt dilemma, for på den ene side er dette udsigtsløst under det herskende system, mens det på den anden side er svært at for øje på hvem, der har viljen og magten til at ændre det.

Kapitalismen har sejret, men dens sejr har været længe undervejs. Mange stopklodser har måttet fjernes, mange grænser for magten har måttet overvindes. Først var der bøndernes økonomiske selvforvaltning, organiseret i andelsbevægelse, sparekasser, kreditforeninger og gensidige forsikrings-selskaber. Gårdmænd og husmænd var selvstændige erhvervsdrivende, der både var ejere og arbejdere. På dette grundlag skabtes foreninger, hvor medlemmerne bestemte, overvejende på demokratisk vis („en person, én stemme“). Mælken og kødet skulle sælges på markedet, men foreningerne var ikke kapitalistiske. „Vrå Sparekasse skal tjene penge for at eksistere, men den eksisterer ikke for at tjene penge“, sagde sparekassens direktør.

Idéen var, at en gruppe mennesker gik

sammen om at løse en konkret opgave: At oprette og drive et mejeri, at opbevare medlemmernes penge sikkert (sparekasserne), at finansiere ejerskifte og ombygning af deres gårde til en lav rente (kreditforeningerne), at få billige forbrugsvarer uden fordyrende mellemlid (brugsforeningerne) eller at forsikre sig mod brand og andre ulykker (gensidige forsikringsselskaber). De hæftede solidarisk for tab. Overskud blev ikke akkumuleret med henblik på ekspansion, men fordeltes til medlemmerne.

I det 21. århundrede er folkets økonomiske selvforvaltning stort set afviklet. Kernen i andelsforeningerne – mejerier og slagterier – er sammenfattet i to multinationale selskaber, Arla og Danish Crown, der hver især har mere end 90% af marke-

Figur 1. Fra andelskapitalisme til selskabskapitalisme. Udvikling i Mejeribranchen i Danmark. Kilde: Dansk Landbrug/Landbrugsrådet.

det. Formelt er de stadig foreninger, hvor de få tusinde medlemmer har lige stor indflydelse, men reelt er de ikke til at skelne fra kapitalistiske virksomheder. Sparekasser og kreditforeninger blev aktieselskaber i 1989, hvilket blot stadfæstede, at medlemsejet gennem en årrække var blevet udhulet. Samme udvikling har vi set indenfor brugsforeningerne.

” Folkets økonomiske selvforvaltning er stort set afviklet. Kernen i andelsforeningerne – mejerier og slagterier – er sammenfattet i to multinationale selskaber.

Dernæst arbejderklassens modmagt til kapitalen udtrykt dels gennem fagforeningerne, dels gennem dens delvise kontrol med statsmagten. Denne historie er bedre kendt, så det kan gøres kort. Frem til 1970’erne herskede det historiske kompromis mellem kapital og arbejde, hvor kapitalismen bibeholdtes, mens arbejderne sikredes fuld beskæftigelse, en rimelig real-lønsfremgang og en velfærdsstat. Under krisen i 70’erne („oliekrisen“) brød dette system sammen. Fagbevægelsen krævede en demokratisering af økonomien (ØD), hvilket var en klar udfordring til kapitalen. Sidstnævnte vandt styrkeprøven, hvilket dybest set skyldtes, at arbejderklassen på dette tidspunkt allerede var under afvikling og derfor havde mistet sin magt.

I den lange periode, hvor først bondebevægelsen og senere arbejderbevægelsen

lagde bånd på kapitalismen, havde væksten endnu ikke ramt grænsen for det bæredygtige. Forståeligt nok var bæredygtig udvikling ikke et tema. Temaet var i stedet, hvordan vækstens frugter skulle fordeles. Men det var altså også op til løbende diskussion, hvilke sociale kræfter der skulle styre væksten.

I det 21. århundrede er stopklodserne fjernet. Kapitalen har opnået ubegrænset frihed og dermed også ubegrænset magt. Dette frigørelsesprogram indledtes af Reagan og Thatcher omkring 1980, kom til EU i 1985 (det indre marked), og i Danmark blev de sidste reguleringer fjernet omkring 1990, da kapitalen fik lov til at investere i hvad som helst og hvor som helst, dvs. også uden for landets grænser. Samtidig blev den såkaldte „finansielle undertrykkelse“ – dvs. den demokratiske kontrol med økonomien – afskaffet indenlands, idet de tidligere hegnspele mellem banker, kreditforeninger og forsikringselskaber blev afviklet til fordel for dannelsen af nye, finansielle supermarkeder. Denne politik hedder „nyliberalisme“. Den eneste tilbageværende grænse er nu kapitalen selv, også kaldet kapitalismens indre modsigelser.

Denne artikel ser ikke på, hvad der må gøres for at sikre en bæredygtig udvikling, men mulighederne for overhovedet at gøre noget. I den virkelige verden vel at mærke, hvor det ikke drejer sig om at have ret, men om at have magt; hvor de gode idéer trumfes af de dominerende interesser.

Den rene kapitalisme, som vi altså har overgivet os til i de sidste årtier, er princi-

pielt ligegyldig overfor det konkrete, det nyttige, det holdbare. Kapital er penge, der gives ud med henblik på at få et afkast, især rente eller profit. Hvis jeg køber en stol for at have noget at sidde på, er formålet begrænset af mine konkrete behov (for at sidde komfortabelt), men hvis købet af en stol er et led i en virksomheds investeringer, er formålet ubegrænset, nemlig at profitmaksimere.

Hvorfor egentlig ubegrænset? Hvorfor kan en virksomhedsejer efter at have scoret en profit på 5 mio. kr. ikke låne sig tilbage, sige at nok er nok og bruge disse 5 mio. kr. til at tilfredsstille sine konkrete behov? Det kan han selvfølgelig godt, men så vil virksomheden ikke overleve særlig længe. Den vil blive udkonkurreret, såfremt der blot er én anden virksomhed, der i stedet investerer overskuddet i nye maskiner, markedsføring osv., altså giver pengene ud med henblik på at få en yderligere profit. Fremad eller dø er princippet under kapitalismen.

Derfor kan en kapitalist aldrig hvile, derfor er en stationær kapitalisme en selvmodsigelse, og derfor er kapitalisme og bæredygtig udvikling som ild og vand. I den aktuelle – rene – kapitalisme fjerner vi os nødvendigvis med stormskridt fra en bæredygtig udvikling. Miljø- og klimaproblemerne bliver stadig mere alvorlige, samtidig med at det bliver stadig mere urealistisk at løse dem. Kapitalen har ikke råd til sådanne hensyn, og ingen klasse eller stat har tilsyneladende magt til at sætte grænser for den. I tidligere faser var kapitalismen, som nævnt, modereret af sådanne modmagter,

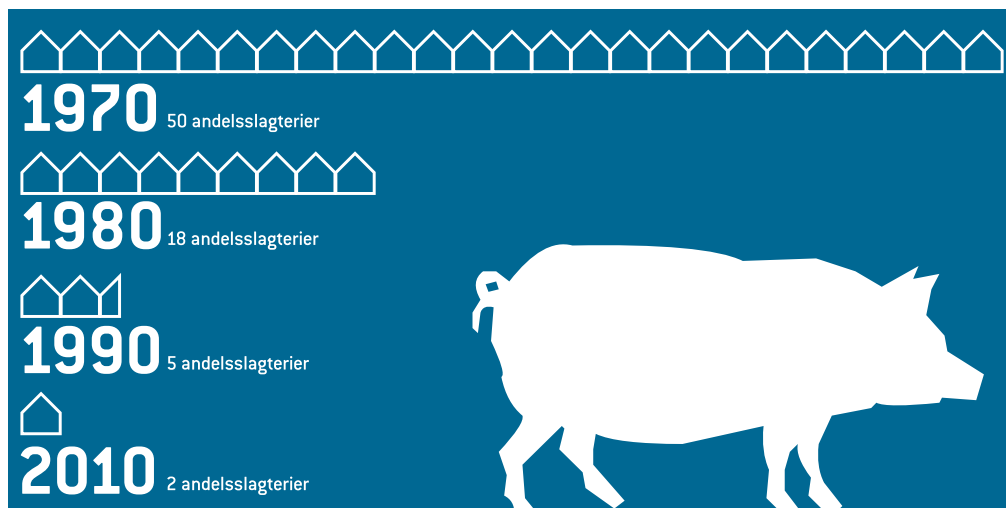
hvilket gav mulighed for en økonomisk udvikling styret af konkrete målsætninger. Det er ikke længere tilfældet.

” Derfor kan en kapitalist aldrig hvile, derfor er en stationær kapitalisme en selvmodsigelse, og derfor er kapitalisme og bæredygtig udvikling som ild og vand.

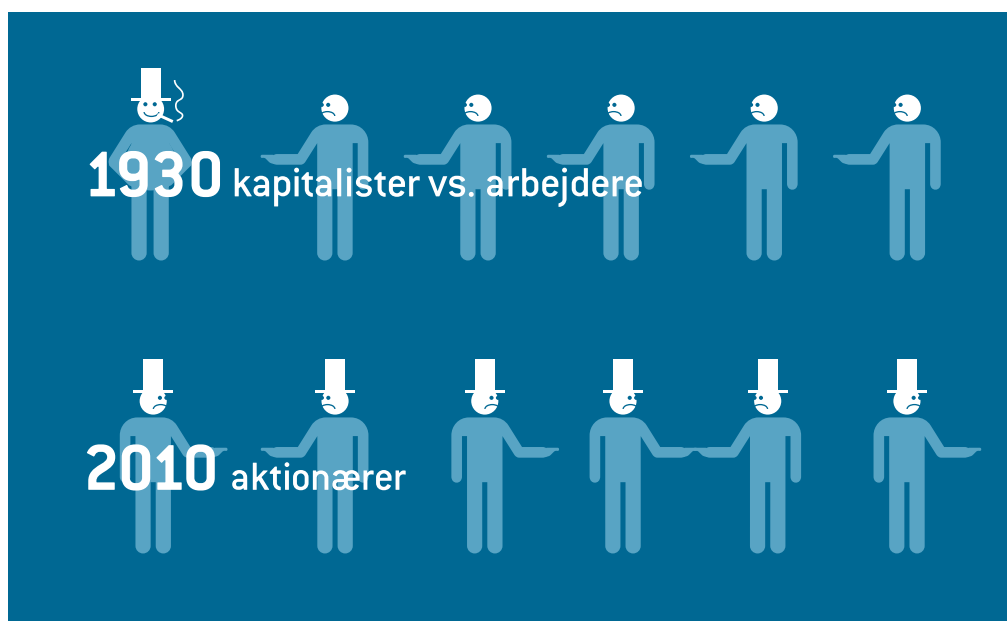
I det følgende skal vi se på de centrale træk i moderne dansk kapitalisme, og hvad de hver især betyder for muligheden for en bæredygtig udvikling.

Selskabskapitalisme

Den danske kapitalisme er – som den internationale – en selskabskapitalisme, dvs. aktieselskabsformen er den dominerende. Disse selskaber stod i 2007 for 69% af den danske omsætning mod 46% i 1980. De små enkeltmandsvirksomheder er tilsvarende gået tilbage, fra 21% til 9%, i takt med, at landbrug nedlægges, mindre butikker lukker, og mindre håndværkere mister terræn til de store firmaer. I overensstemmelse hermed er andelen af selvstændige med fod under eget bord og kontrol med deres arbejdsproces næsten halveret, fra 12% i 1980 til 7% i 2003. Andelen af lønmodtagere er omvendt vokset fra 88% til 93%. Det er en naturlig følge af nyliberalismen – den uhæmmede kapitalisme – at de små får lov at bukke under i konkurrencen med de store; de er ineffektive, når eneste

Figur 2. Fra andelskapitalisme til selskabskapitalisme. Udvikling i slagteribranchen i Danmark. Kilde: Dansk Landbrug/Landbrugsrådet.

Figur 3. Næsten hele befolkningen er aktieejere anno 2010 og kan ej længere pege fingre ad eller kræve ansvarlighed fra 'kapitalisterne', da vi blot peger på os selv.

mål for effektivitet er profitabilitet.

Splittelsen mellem arbejde og kapital er således næsten ført til bunds. Men her skal vi være præcise. Der er nok blevet flere lønmodtagere, der må modtage ordre fra en arbejdsgiver og derfor savner magt over deres egen arbejdsproces. Men disse lønmodtagere er i stigende grad blevet „fjernkapitalister“, dvs. en stigende del af deres indkomst er kapitalindkomst. Det kan være renter fra penge i banken eller aktiegevinster, men består især i friværdis og pensionsordninger. Kapitalens sejr består også i dens generalisering. Kapitalejerne er ikke længere fortidens lille mindretal med høj hat, stor mave og fed cigar.

”Kapitalejerne er ikke længere fortidens lille mindretal med høj hat, stor mave og fed cigar.

Dette er en af grundene til, at den gammel-dags arbejderklasse er imploderet. En klasse er defineret ved at have en éntydig form for indkomst, men det er mindre og mindre tilfældet. Samtidig med at den økonomiske ulighed vokser, er det klassiske klasseskel nedbrudt. Flere og flere har nemlig fået „en aktie“ i kapitalismen.

Denne udvikling banede vejen for ny-liberalismen, som har ført til reducerede

muligheder for at regulere og sætte grænser for kapitalen. Pensionskasserne er f.eks. af lovgivningen forpligtet til at søge at maksimere profitten på den kapital, som de råder over. Et opgør med denne målsætning, der naturligvis leder til uhæmmet og ustyret økonomisk vækst, ville umiddelbart koste pensionsafkast for mange mennesker.

Videre er vi som forbrugere indvævet i kapitalismen, for vækst indebærer et øget forbrug, hvorfor forbrugerisme er blevet en livsstil for mange mennesker. Heraf skal man ikke slutte, at forbrugere og virksomheder er „lige gode“, for initiativretten (produktionsbeslutningen) ligger hos virksomhederne, mens forbrugernes magt er begrænset til at undlade at købe. Men det er klart at forbrugerismen, med alt hvad hertil hører af kommerialisering, reklame, jagt efter statussymboler osv., er blevet en

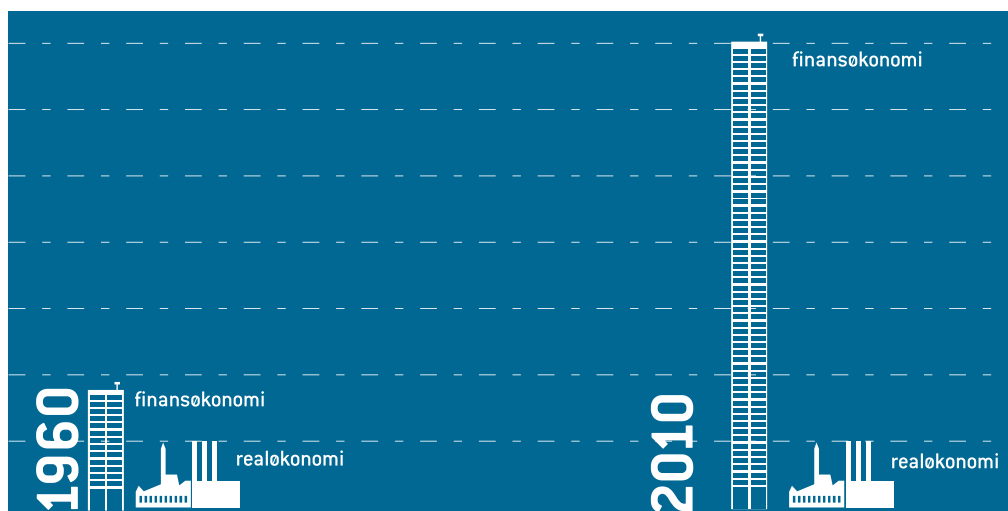
integreret del af kapitalismen.

Disse forhold vanskeliggør et opgør med den økonomiske vækst. Det er ikke de fås idealisme („politisk forbrug“), men de manges kortsigtede økonomiske interesser, der styrer udviklingen.

Finanskapitalens vækst

Finanskapitalen vejer stedse tungere indenfor den danske kapitalisme. Fra slutningen af 1940'erne og frem til 1960'erne var den samlede balance (kapital) i den finansielle sektor 40% højere end bruttofaktorindkomsten (et mål for værdien af den årlige produktion i landet). Derefter er finanskapitalen nærmest eksploderet, således at nævnte balance i 2007 er syv gange så stor som bruttofaktorindkomsten.

Den finansielle sektor frembringer ikke selv noget, men formodes at tjene realøko-

Figur 4. Forholdet mellem finansøkonomien (den finansielle sektor) og realøkonomien (bruttofaktorindkomsten) i 1960 og 2010.

nomien ved at formidle vor opsparing over i produktive investeringer. Det lyder derfor ikke særlig effektivt, at den i den grad er svulmet op i forhold til den produktive realøkonomi; mange penge går op i røg eller mere præcist: Spekulation.

For en umiddelbar betragtning betyder denne vægtforskydning fra den produktive til den ikke-produktive del af kapitalismen en gevinst for miljøet, fordi den materielle produktion dermed hæmmes. I samme retning trækker de kriser, som finanskapitalen med jævne – og stadig kortere – mellemrum udløser. Den Sydøstasiatiske krise i 1997/98, it-boblen i 2001, Lehmann Brother krisen i 2008 og nu i 2010 den europæiske gælds-krise. Hver gang er produktionen faldet, og arbejdsløsheden steget, hvilket alt andet lige er til gavn for miljøet.

Dette er den barske sandhed: Kapitalen, ikke politikerne, styrer den økonomiske og økologiske udvikling, så en opbremsning i tempoet for miljødelæggelse forudsætter, at det går skidt for kapitalismen. Ruslands økonomiske katastrofe i 90'erne, da nationalindkomsten næsten blev halveret som følge af den radikale, nyliberale chokterapi under Jeltsin, reduceredes det globale kuldioxid-udslip langt mere, end alle hidtidige klimakonferencer har formået.

Kapitalkoncentration

Det tredje karakteristiske træk ved moderne kapitalisme – ud over selskabsformens dominans og finanskapitalens himmelflugt – er koncentrationen af kapitalmagten. For den enkelte „lønmodtager“ vejer diverse

former for kapitalindkomst stedse tungere, uden at det giver nævneværdig større indflydelse. Samtidig fordeles denne type indkomster stadig mere skævt: Mellem 1996 og 2003 øgede de 20% rigeste danskere (målt efter indkomst) deres andel af nettoformuen fra 43,6% til 48,6%.

Hvis vi flytter fokus fra individerne til virksomhederne, viser det sig, at mens det største selskab i 1980 havde 5% af omsætningen i landet, havde det i 2006 ikke mindre end 28,6%. Det drejer sig i begge tilfælde om A. P. Møller-Mærsk, hvis magt er vokset så utroligt, dels fordi selve Møller-Mærsk er blevet meget større, dels fordi Dansk Supermarked og Danske Bank i dag er datterselskaber i koncernen. De 10 største selskabs vægt i dansk økonomi voksede også betydeligt i denne periode, nemlig fra 23% af omsætningen til 52%. Tendensen er formentlig den samme i andre lande og på globalt plan, omend næppe så ekstrem.

En sådan koncentration af den økonomiske magt giver mindre spillerum til demokratisk valgte politikere sammenlignet med en situation, hvor den økonomiske magt er neutraliseret ved at være spredt ud på en lang række mindre virksomheder, således som vi kendte det i den gamle konkurrencekapitalisme.

På dette sted er spørgsmålet imidlertid, hvad kapitalkoncentration betyder for miljøet?

Mange multinationale selskaber er, økonomisk set, større end middelstore lande, hvortil kommer, at de gerne indgår strategi-

ske alliancer for at undgå de risici, der altid er knyttet til konkurrence. Det betyder, at omkring en tredjedel af verdensøkonomien er underlagt planøkonomi, men naturligvis den kapitalistiske version af denne, hvor der kun er ét mål, nemlig maksimal profit. Planøkonomi giver mulighed for styring. Disse selskaber har mulighed for at sætte betingelserne for økonomisk aktivitet. Her kan man lege med tanken om, at disse „middelstore stater“ indser, at deres profitabilitet har som forudsætning, at alt ikke går under i møj og klimakaos. Under konkurrencekapitalismen, hvor et utal af mindre virksomheder konkurrerer, kan kun statsmagten sætte rammerne, herunder virkeliggøre de miljømæssige eksistensbetingelser for økonomisk aktivitet. Under oligopolistisk selskabskapitalisme („oligopol“ betyder få sælgere) kan selskaberne udfylde denne funktion.

Desværre tyder ikke meget på at denne mulighed realiseres. F.eks. blev den grønne profil, som BP pudsede af for et par år siden (BP = Beyond Petroleum), hurtigt glemt. Resultatet ser vi bl.a. i den Mexicanske Golf. Miljø er godt, men penge er bedre, og foreløbig falder cost-benefit beregningerne ikke ud til fordel for miljøet. Men det kan selvfølgelig skifte.

Nyliberal økonomisk politik

Nyliberalismes frisættelse af kapitalen betyder generelt et skift i magten fra demokratiet til kapitalen.

Konkret kommer dette til udtryk i en tendens til, at den offentlige sektor vejer

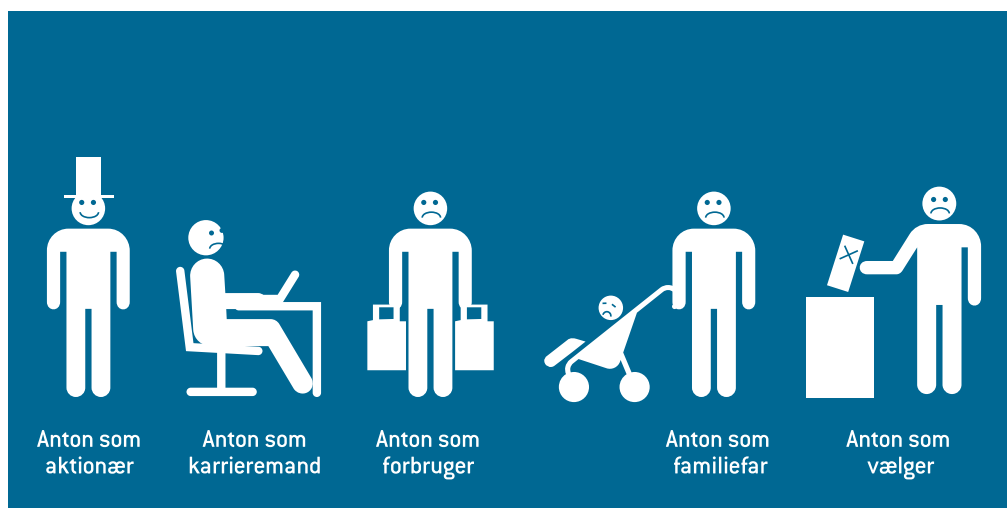
mindre i forhold til den private sektor.

Dette markerer en afdemokratisering, for mens den offentlige sektor i sidste instans er underlagt Folketing og kommunalbestyrelser, er den private sektor underlagt marked og kapital. Den offentlige sektor er den demokratiske sektor, så minimalstat betyder minimaldemokrati.

I England under Thatcher slog denne politik igennem med fuld styrke. I Danmark forsøgte man med 2010-planen, der anbefalede, at den demokratiske sektor kun skulle vokse med 0,5% årligt over for en vækst i den private sektor på 2% eller mere. VK-regeringen har dog ikke kunnet indfri målsætningen. Nu er der imidlertid med den europæiske gældskrise tændt et stort lys for nyliberalismen; overalt i Europa gennemføres der historiske nedskæringer af de offentlige udgifter, i England således mellem 25 og 40%.

Udover den demokratiske omkostning indebærer denne vægtforskydning en klar forringelse af miljøet. Grunden er, at offentligt forbrug især består i udgifter til arbejdskraft (lærere, hjemmehjælpere, socialrådgivere osv.), mens det private forbrug i langt højere grad sluger materielle ressourcer (biler, køleskabe og andre dingener). Dette véd alle økonomer, men mærkeligt nok hører man meget sjældent dette miljøargument for en stor demokratisk sektor. Den private sektor udleder, forholdsmæssigt, langt mere kuldioxid end den offentlige sektor, så miljøet forværres i takt med, at nyliberalismen slår igennem.

Hertil kommer bestræbelserne på at

Figur 5. Vi øger vores andel i kapitalen, mens vores samfundsmæssige indflydelse aftager.

markedsføre den offentlige sektor ved at indføre profit som overordnet effektivitetskriterium. DSB skal først og fremmest give overskud, mens andre målsætninger kommer i anden række, især lave priser for at begunstige mindre velaflagte borgere, der ikke har råd til bil eller for at gavne miljøet ved at lokke bilister over i den kollektive trafik. Konsekvenserne for miljødagsordenen af denne markedsførelse er indlysende.

Generelt nærmer vi os et „kapitalistisk demokrati“, hvor kapitalen sætter dagsordenen, og hvor de folkevalgte værdier og prioriteringen får mindre vægt. I USA skrives de fleste love indirekte af selskaberne, fordi disse finansierer den demokratiske proces, især valgkampene („lobbyisme“).

Lad os til slut se på den mere konkrete, konjunkturbestemte økonomiske politik.

Spørgsmålet er, hvad man skal stille op

i en lavkonjunktur som den nuværende: Skal man søge at få gang i hjulene ved at pumpe penge ud (det hedder „ekspansiv finanspolitik“) for at bekæmpe den stigende arbejdsløshed, enten ved at øge de offentlige udgifter (hvis man foretrækker den demokratiske sektor) eller ved at sænke skatterne (hvis man vil favorisere den private sektor)? Eller skal man i stedet fokusere på de store offentlige underskud (der altid kommer i en krisesituation, hvor folk er fattigere og derfor betaler mindre i skat), og enten reducere de offentlige udgifter (færre lærere, hjemmehjælpere osv.) eller øge skatterne, således at der atter er balance i statsbudgettet?

Den første strategi er Keynesiansk, den sidste er monetaristisk (en nær fætter til nyliberalismen). Som bekendt har alle Europas lande (men ikke USA) valgt den sidste strategi, naturligvis i den variant der

hedder offentlige nedskæringer, for øgede skatter siges at være gift for „konkurrenceevnen“ - det pæne ord for kapitalens profitalitet.

Hvilken af disse to strategier er bedst? Hvis man med „bedst“ mener større vækst og mindre arbejdsløshed, synes Keynesianismen at være mest effektiv, for den monetaristiske metode reducerer nødvendigvis den økonomiske aktivitet. For 3-4 år siden, da Irland havde et stort offentlige underskud, skar man drastisk ned på de offentlige udgifter, med det resultat at væksten gik helt i stå, skatteindtægterne faldt, og det offentlige underskud voksede.

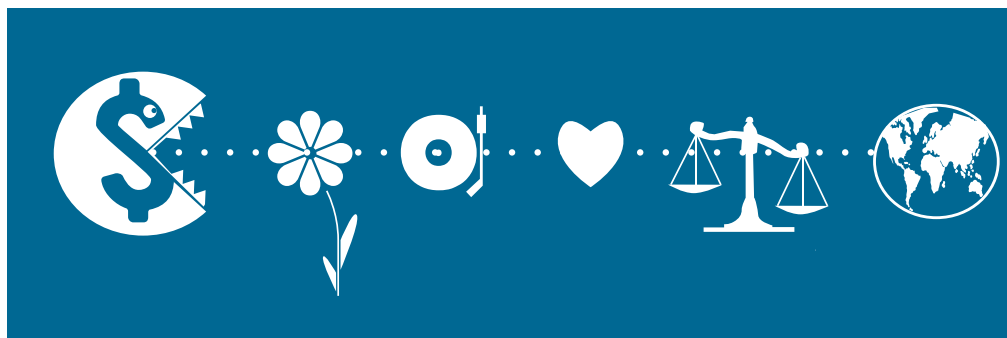
På den anden side kan monetarister/nyliberale (f.eks. vor statsminister) argumentere med, at de offentlige udgifter må reduceres her og nu, for ellers mister den internationale finanskapital tilliden til landet, og så bliver det meget dyrt at skaffe lån til at finansiere dette underskud. I dag er der i praksis intet valg, for det er finanskapitalen, der sætter lånebetingelserne, mens disse for 30 år siden i høj grad var politisk bestemte.

Hvis man med „bedst“ derimod tænker på miljøet, så er det klart, at den monetaristiske/nyliberale politik vil øge arbejdsløsheden og hæmme væksten, hvorfor den alt andet lige vil være mest miljøvenlig. Hvis man ikke kan lide dette valg - højere arbejdsløshed eller bedre miljø - må man ændre spillereglerne. Man må indføre et økonomisk system, hvor det er muligt at fordele en *given* rigdom, og hvor det er muligt at fordele det antal arbejdstimer, som produktionen af denne rigdom kræver, mellem borgerne, så ingen går arbejdsløse, men alle kan nyde godt af en kortere arbejdsdag.

Perspektiver

En bæredygtig udvikling kræver en ny, ikke-kapitalistisk produktionsform. Dette er den nødvendige, omend ikke tilstrækkelige betingelse (jf. miljøsvineriet i de kommunistiske lande).

En sådan er desværre svær at få øje på. Ifølge Marx går en produktionsmåde kun under, når den herskende klasse ikke længere *kan* regere, og den undertrykte klasse ikke længere *vil* lade sig regere. Derefter er

Figur 6. Kapitalen har ikke 'råd' til at tage hensyn til hverken natur, kultur, kærlighed, retfærdighed, eller klima.

den nye produktionsmåde imidlertid stadig ikke sikret, for alternativt kan kampen lede til de kæmpende klassers fælles undergang, altså almindeligt kaos.

Lad os prøve at opsummere: I rige lande som Danmark kan modsætningerne, som sagt, ikke længere tænkes i klassetermer – globalt er det en lidt anden sag. En strålende revolution, hvor arbejderne overtager produktionsmidlerne, ligger ikke i kortene. Den eneste modmagt til kapitalen, som er til at få øje på, er demokratiet. Det er pengemagt overfor folkemagt, kan man sige. Dette er ikke så meget en modsætning mellem to adskilte grupper af mennesker, som mellem pengepung og samfundssind i hver

eneste af os. Det betyder at modmagten stedse gøres impotent af tvivl.

” Den eneste modmagt til kapitalen, som er til at få øje på, er demokratiet. Det er pengemagt overfor folkemagt.

Derfor går kapitalismen først under, når den ikke længere *kan* fungere, men hvis der ikke står nogle stærke interesser klar til at tage over, vil resultatet blive kaos.

Anbefalet læsning

Anders Lundkvist: *Hoveder og Hoveder. En demokratisk kritik af det private samfund*, 3. bind. Frydenlund, 2004.

Anders Lundkvist: „Den danske kapitalisme og demokratiets forfald“. I: *Dansk Nyliberalisme*, red. af A. Lundkvist. Gyldendal, 2009.

Hjemmesider

www.anderslundkvist.net Anders Lundkvists egen hjemmeside.

www.modkraft.dk Anders Lundkvist: 'Foreningsdanmarks storhed og fald'/'Dansk Selbskabskapitalisme'.